

حضور در مسجد و ارزش‌های اسلامی در بین جوانان استان ایلام (با تأکید بر شهادت‌طلبی و ایثارگری)

اسماعیل جهانبخش^۱بهروز سپیدنامه^۲میثم قدسی^۳

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی چگونگی تأثیر مساجد بر ارزش‌های اسلامی با تأکید بر شهادت‌طلبی و ایثارگری پرداخته است. روش انجام آن نیز کیفی و استفاده از مصاحبه گروه‌های متمرکز بوده است. شیوه نمونه‌گیری در روش کیفی، نظری است. در این شیوه، حجم نمونه از پیش، تعیین نمی‌شود و از طریق اشباع داده‌ها به دست می‌آید که در این پژوهش، با توجه به تکرار داده‌ها به ۳۰ نفر رسید. ابزار گردآوری اطلاعات در این روش، مصاحبه با گروه‌های متمرکز بود. گروه‌ها بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی همچون: سن، شغل، جنسیت و تحصیلات تفکیک شدند که در طی چهار مصاحبه به انجام رسید. برای رسیدن به معیار قابلیت اعتماد از تکنیک اعتباریابی و تأیید کلیات یافته‌ها توسط اعضا استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از نظریه زمینه‌ای (GT) بود و با اجرای مراحل کدگذاری باز، محوری و گزینشی به ترتیب ۳۵ مفهوم اولیه، ۸ مقوله عمده و ۳ مقوله هسته نهایی از داده‌های کیفی استخراج شد. مقولات عمده مستخرج از داده‌های کیفی نیز علاوه بر اشاره به نقش تهاجم فرهنگی در کاهش گرایش به حضور در مساجد، به نقش تبلیغات رسانه‌ای، مسئولان و ائمه جماعت، افزایش دانش و آگاهی دینی و ... در افزایش گرایش به حضور در مساجد تأکید نمود؛ همچنین نتایج حاکی از آن بود که حضور در مساجد، موجب تقویت روحیه خودسازی، شهادت‌طلبی و ایثارگری و گرایش به رفتارهای اسلامی؛ همچون: امر به معروف و نهی از منکر، عبادت، جهاد در راه خدا، اخلاص، فداکاری، دعا و نیایش و ... می‌شود.

واژگان کلیدی: ایثارگری، شهادت‌طلبی، نظریه زمینه‌ای، گروه‌های متمرکز، مسجد، ایلام.

* این مقاله از طرحی پژوهشی با عنوان «بررسی و تبیین تأثیر مساجد بر شهادت‌طلبی، ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی» استخراج شده است.
 ۱. دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، واحد دهقان
 esjahan@yahoo.com

۲. دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم تحقیقات و فناوری و عضو هیئت علمی دانشگاه ایلام
 bsepadnameh@yahoo.com

۳. دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی فرهنگی و مدرس دانشگاه آزاد اصفهان، واحد دهقان (نویسنده مسئول)
 ghodsymeysam@yahoo.com

مقدمه و طرح مسئله

«یکی از بهترین و حیات‌بخش‌ترین سرمایه‌های موجود در تاریخ تشیع، شهادت است» (شریعی، ۱۳۸۶: ۲۰۲). شهادت در فرهنگ اسلامی به کسی تحمیل نمی‌شود؛ بلکه «مرگ دلخواهی است که مجاهد، با همه آگاهی، منطق، شعور، بیداری و بینایی خویش آن را انتخاب می‌کند!» (همان: ۱۹۵ و ۱۹۲). شهادت، یک درجه و راهی میان‌بر برای صعود است.

شهادت‌طلبی در مذهب شیعه، با شهادت امام حسین (ع) به اوج خود رسید و یکی از الگوهای مهم و تأثیرگذار در تحولات عمده تاریخی و سیاسی برای نسل‌های بعدی شد؛ چنانکه قیام توأین و بعد از آن، مختار از جمله قیام‌هایی بودند که در راستای قیام عاشورایی، روحیه شهادت‌طلبی را ترویج و اشاعه دادند.

ایشار، بیانگر رشد، معرفت و تکامل روحی انسان است. قرآن کریم با بیان شواهد و نمونه‌هایی، ایشار را در ابعاد مختلف ستوده است؛ چنانکه در جریان ذبح حضرت اسماعیل (ع)، وقتی که ابراهیم (ع) خواب خویش را عملی کرد و از آن آزمایش الهی پیروزمندانه بیرون آمد، خداوند او را این‌گونه ستود: «سَلَامٌ عَلٰی اِبْرَاهِیْمَ کَذٰلِکَ نَجِّزِی الْمُحْسِنِیْنَ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِیْنَ» (صافات/۱۱۱)؛ ترجمه: «سلام بر ابراهیم، ما نیکو کاران را اینچنین پاداش می‌دهیم، او از بندگان مؤمن ما بود». ایشار واقعی، ارتباط مفهومی تنگاتنگی با شهادت دارد؛ در حقیقت، این دو مفهوم از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند و در جامعه اسلامی مقامی بس بلندمرتبه دارند. یکی از عواملی که می‌تواند در افزایش روحیه شهادت‌طلبی و ایشارگری نقش بسیار مهمی را ایفا کند، مساجد هستند. مسجد در اسلام از اهمیت والایی برخوردار است و در آیات و روایات بسیاری بر حضور مسلمانان در آنجا تأکید شده است. «پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: شیطان، گرگ انسان است؛ همانند گرگ گوسفند که گوسفند جداشده از گله را می‌برد؛ پس از جدایی و تفرقه پرهیزید و بر شما باد به پیوستن به جماعت و عموم مسلمانان و حضور در مسجد» (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۶۷).

مسجد دارای نقش‌ها و کارکردهای گوناگونی در جامعه است. همه اقشار جامعه، اعم از فقیر و غنی، صاحبان امتیاز و مناصب و ... در مسجد، امتیازات خود را کنار می‌گذارند و در کنار هم به عبادت می‌پردازند و تنها امتیاز آنها داشتن تقواست؛ بنابراین مساجد از عوامل تأثیرگذار در پیشبرد فرهنگ و تمدن اسلامی در زمینه‌های مختلف آموزشی، تربیتی و فرهنگی هستند. حفظ یاد و خاطره شهدای جنگ و تجلیل مداوم از شهدای هر محله در مسجد همان محله، ایجاد بزرگداشت‌های محلی در مسجد، ایجاد اتحاد و همبستگی بین افراد جامعه و ... از جمله نقش‌های مساجد است.

شهادت‌طلبی و ایشارگری در ایران، تاریخی کهن دارد. انقلاب اسلامی ایران در پرتو شهادت ائمه (ع)؛ به‌ویژه حماسه خونین کربلا شکل گرفت و تداوم یافت. انگیزه شهیدان انقلاب اسلامی نیز تا حد زیادی ریشه در فرهنگ عاشورا دارد. با توجه به اینکه استان ایلام، در هشت سال

جنگ تحمیلی، همسایه کشور عراق بود و فاصله بسیار کمی با آن داشت، خط مقدم جبهه ایشار و شهادت بود؛ لذا شهیدان بسیاری را تقدیم انقلاب کرد؛ به طوری که آمار شهدای استان ایلام در آن دوران، نزدیک به ۳۰۰۰ نفر است. یکی از راه‌های زنده نگه داشتن یاد و خاطره این شهدا، روشن نگه داشتن مساجد است؛ چرا که همه افرادی که به سمت جبهه‌ها رفتند، از مساجد برخاستند. بر اساس آیات قرآن، مسجد، جایگاه ارتباط با خداوند است و شهادت و ایشار، جهاد در راه اوست (میبی، ۱۳۳۹: ۴۶).

بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش‌های دیگران از عوامل عمق بخشی به ایشار و شهادت، می‌توان به توحید و ولایت پذیری در کنار تبلیغات گسترده، کمال بخشی و دین محوری اشاره کرد؛ به طور کلی، مطالعاتی که در خصوص شهادت طلبی و ایشار گری، در محدوده مطالعاتی استان ایلام انجام شده، محدود بوده است و مربوط به سال‌های پیش است؛ در حالی که در طول این مدت، تحولات بسیاری در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی روی داده است؛ لذا انجام چنین پژوهش‌هایی در زمان حاضر ضرورت می‌یابد. استان ایلام با توجه به همسایگی با کشور عراق و تجربه هشت ساله جنگ تحمیلی، شرایط متمایزی را نسبت به دیگر شهرهای کشور جهت بررسی در موضوع مورد پژوهش دارد؛ بر این اساس و به لحاظ اهمیت موضوع، پژوهش حاضر به بیان این سؤال اساسی می‌پردازد که مساجد چه تأثیری بر شهادت طلبی، ایشار گری و گرایش به ارزش‌های اسلامی دارند؟

اهمیت و ضرورت پژوهش

در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهد. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هويت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آنها و انتقال کامل به نسل‌های آینده می‌داند (امینی، ۱۳۹۱: ۲). جامعه اسلامی ایران نیز دارای ارزش‌هایی است که نمونه بارز آنها فرهنگ ایشار و شهادت است. این ارزش‌ها از قرآن، سنت نبوی و واقعه عاشورا و قیام امام حسین (ع) برگرفته شده است. اهمیت شهادت و ایشار گری، بخصوص در مقابل هجمه‌های دشمنان اسلام و ایران که سعی در به انحراف کشیدن و تحریف این ارزش‌ها دارند، بیشتر می‌شود. فرهنگ ایشار و شهادت به عنوان یک نعمت الهی، کارکردهای سازنده‌ای دارد که اهمیت آن را دوچندان کرده است. جامعه امروزی ایران اسلامی، در کنار بحران‌های اقتصادی دنیا، دچار آسیب‌های ارزشی است که پیامد آن، دور شدن از مسیر ارزش‌های مذهبی و اخلاقی است؛ از این جهت برخی از ارزش‌های مذهبی چون ایشار و شهادت، به دلایل متفاوتی مورد بی تفاوتی و یا کم‌مهری نسل‌های دوم و سوم انقلاب واقع شده است؛ لذا مساجد به عنوان محل سجده به درگاه حق تعالی و کانون دین و مذهب الهی، در جهت

تأثیرگذاری بر افراد جامعه و به تبع آن، حفظ دین و گسترش فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، اهمیت والایی می‌یابند؛ از همین روست که بررسی چرایی و چگونگی تأثیرات مساجد بر ترویج فرهنگ ایشار و شهادت و حفظ ارزش‌های اسلامی از اهمیت بسیاری برخوردار می‌گردد.

آمریکا و غرب با بهره‌گیری از انواع امکانات؛ به‌ویژه از طریق رواج فساد و تباهی، قصد به انحراف کشیدن جوانان را دارد؛ لذا ضروری است با توجه به شناخت موجود از جوانان ایرانی، با ارزیابی و شناخت اقتضائات و ضرورت‌های زمان حال، پژوهش‌ها و تحقیقات لازم و ارزیابی‌های نظری انجام شود و پیشنهادهای کاربردی در راستای تبیین و حفظ ارزش‌های اسلامی و ارزش‌های فرهنگی، از جمله تعمیق فرهنگ ایشار و شهادت، از راه‌های مختلف، بخصوص مساجد به عنوان اصلی‌ترین کانون دینی ارائه گردد.

از آنجایی که تحقیقات گذشته در خصوص تعمیق‌بخشی به فرهنگ ایشار و شهادت بوده و کمتر به تأثیر مسجد به عنوان یک نهاد دینی در جامعه‌پذیر کردن و فرهنگ‌پذیری افراد پرداخته است، می‌توان به بدیع بودن موضوع حاضر پی برد. از طرفی، مسجد به عنوان یک نهاد دینی در جهت حفظ اعتقادات دینی و مذهبی، نقش بسزایی را هم به لحاظ فردی و هم به لحاظ اجتماعی ایفا می‌کند. حضور در مسجد نه تنها در افزایش کمالات انسانی و معرفت دینی نقش بسیاری دارد؛ بلکه ضامن مصونیت و حفظ جامعه در برابر اهریمنان است؛ بنابراین سازمان‌های مرتبط با فرهنگ ایشار و شهادت، همچون: بنیاد شهید و امور ایشارگران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، فرهنگ و ارشاد اسلامی و ... می‌توانند از این پژوهش بهره‌گیرند.

پیشینه پژوهش

ایوان یازبک حداد و آدیرت لومیس^۱ (۱۹۸۳) تحقیقی در مورد مساجد آمریکا انجام داده‌اند که حاصل آن در کتاب «گسترش ارزش‌های اسلامی در ایالات متحده آمریکا» چاپ شده است. برای انجام این پژوهش از میان ۵۹۸ مسجد و مرکز دینی اسلامی واقع در آمریکا، ۸ مسجد به عنوان نمونه انتخاب شده است که در نهایت به دلیل وجود مشکلاتی در راه تحقیق، به پنج مسجد واقع در سه ناحیه ایالات نیویورک، میدوست و سواحل شرقی آمریکا محدود شد. نتایج تحقیق آنان به طور خلاصه بدین شرح است: هرچه الفت افراد با مسجد بیشتر باشد، آنها به اجرای دقیق احکام اسلامی پایبندتر هستند، به‌استثنای پاکستانی‌ها؛ زیرا پاکستانی‌هایی هم که به مسجد نمی‌روند یا کمتر می‌روند معتقدند که در هر حال، اسلام باید دقیقاً مراعات شود. ۷۱ درصد پاسخگویان اثر حضور در مسجد را در حفظ ایمان و اعتقاد مذهبی، بسیار زیاد دانسته‌اند. اکثر پرسش‌شوندگان نیز فعالیت‌های اجتماعی مسجد را در درجه دوم اهمیت و پس از وظیفه اصلی انجام فرایض می‌دانند.

1. Yvonne Yazbeck Haddad & Adair T. Lummis

این تحقیق کارکردهای مسجد را در آمریکا؛ شامل: عبادت، آموزش اسلامی، فعالیت‌های سیاسی، پناهندگی جهت تخفیف فشارهای زندگی روزمره، مرکز تجمع مسلمانان و مبادله افکار آنها و نیز پناهگاهی برای کسانی که در زندگی روزمره از تنهایی و انزوارنج می‌برند، می‌داند؛ همچنین نشان می‌دهد که بین سن و مشارکت در فعالیت‌های مسجد، رابطه وجود دارد؛ به نحوی که افراد جوان، کمتر از افراد پیر و افراد متأهل، بیشتر از افراد مجرد به مسجد می‌روند.

«بررسی عوامل جذب و دفع جوانان در مساجد تهران» عنوان پایان‌نامه تحصیلی محمد فرهادی است که در سال ۱۳۷۳ انجام شده است. نتایج تحقیق او نشان می‌دهد که عدم مطلوبیت محیط مسجد در شلوغی و خلوتی آن تأثیر ندارد. رفتار اجتماعی نمازگزاران در جذب جوانان به مسجد، تأثیر معناداری دارد. نقش امام جماعت در جذب جوانان با دو شاخص قدرت برنامه‌ریزی و آگاهی سیاسی تأثیر معناداری دارد. وجود برنامه‌هایی چون: آموزش قرآن، کتاب‌خوانی، ورزش، اردو، استفاده از سخنرانان مجرب مذهبی و مشورت با جوانان در تهیه برنامه‌های مسجد، نقش مؤثری در جذب جوانان به مسجد دارد.

عبدالحمید فرزانه (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «جایگاه و اهمیت ایشار و شهادت در فرهنگ اسلامی» به بررسی عوامل مؤثر بر حفظ جایگاه فرهنگ ایشار و شهادت پرداخته و پیشنهادهای را ارائه داده است: ۱. بازگویی حماسه آفرینی‌های مبارزان سایر کشورها بر علیه ظالمان و متجاوزان در کتاب‌های درسی؛ ۲. عنایت ویژه به ایثارگری‌های ایرانیان باستان در کتاب‌های درسی و عدم حذف آنها؛ ۳. توجه کامل به پرچم عزیز کشورمان و اجرای سرود ملی در مراسم صبحگاهی به‌عنوان یکی از برنامه‌های ثابت در مدارس؛ ۴. استفاده از عکس‌های شهیدان و حماسه آفرینان دفاع مقدس در مدارس با طراحی‌های زیبا و تأثیرگذار؛ ۵. تشویق و تقدیر از فرزندان شهدا و رزمندگان دوران دفاع مقدس در مناسبت‌های مختلف؛ ۶. دعوت از جانبازان و رزمندگان هشت سال دفاع مقدس در برنامه‌های مدارس؛ ۷. به‌کارگیری روش‌های نوین تدریس به منظور تقویت روحیه همدلی و مشارکت گروهی در میان دانش‌آموزان؛ ۸. داشتن انضباط اداری، وجدان کاری و آراسته بودن به اخلاق پاک اسلامی توسط مسئولان آموزشی مدارس؛ ۹. مطالعه و تحقیق مستمر توسط معلمان و تسلط نسبی بر رایانه و فناوری‌های روز به منظور هدایت صحیح دانش‌آموزان و جلوگیری از انحراف آنها.

آزاده شاهین و مظفر چشمه‌سهرابی (۱۳۸۶) در تحقیقی با عنوان «بررسی نقش برنامه‌های شبکه‌های سراسری سیما در حفظ و تقویت فرهنگ ایشار و شهادت» نشان دادند که نقش شبکه‌های سراسری سیما بر مؤلفه‌های فرهنگ ایشار و شهادت؛ یعنی گرایش جوانان به ارزش‌های ایشار و شهادت با میانگین ۳/۱۷، تقویت روحیه ایشار با میانگین ۳/۱۵، تقویت روحیه شهادت با میانگین ۳/۱۹ و الگوسازی و اسطوره‌سازی در جامعه با میانگین ۳/۲۲، بیش از سطح متوسط، ارزیابی شده است.

ملیحه خاکزاد و زاهد غفاری (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی و تبیین عوامل مؤثر در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در میان دانشجویان دانشگاه شاهد» به بررسی تأثیر عواملی چون: خانواده، دانشگاه، رسانه‌های گروهی و نهادهای مذهبی در ترویج فرهنگ و ایثار و شهادت در میان دانشجویان دانشگاه شاهد پرداختند. نتایج پژوهش آنان، حاکی از آن است که خانواده، مهمترین عامل در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در میان دانشجویان دانشگاه شاهد است.

آذر شعاع احمدی (۱۳۸۶) در مقاله خود با عنوان «راهکارهای احیای فرهنگ ایثار و شهادت»، اقداماتی را در سه گروه مجزا بیان نموده است: ۱. استادان و اولیا؛ ۲. جوانان؛ ۳. کودکان.

محمدصادق فهیمی (۱۳۸۷) نیز در پژوهشی با عنوان «فرهنگ ایثار و شهادت و شاخص‌های آن» ضمن تشریح اهمیت و جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت، به معرفی شاخص‌های آن پرداخته است. این شاخص‌ها عبارتند از: ۱. انسانی بودن؛ ۲. دین‌محوری؛ ۳. کمال‌بخشی؛ ۴. ارزش‌آفرینی؛ ۵. حماسه‌سازی؛ ۶. بحران‌زدایی؛ ۷. اخلاص و ماندگاری؛ ۸. جامعیت؛ ۹. موج‌آفرینی و بصیرت‌بخشی. فریبا احمدی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «عوامل و موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه» به این نتیجه رسیده است که یکی از موانع اصلی رشد فرهنگ ایثار و شهادت، عدم آشنایی ما با روش‌های صحیح و جذاب تبلیغی است؛ چراکه اهرم‌های جدی قدرت در دهکده جهانی، در اختیار دنیای انفورماتیک^۱ است. غرب با آگاهی و روانشناسی جهان معاصر و با استفاده آگاهانه و شیطانی از انواع و اقسام فیلم‌ها، نرم‌افزارها و بازی‌های رایانه‌ای بر جان و روح انسان‌ها مسلط می‌شوند. در نهایت، نویسنده، با توجه به اهمیت فراوان موضوع و با توجه به گذر زمان و مسئله شکاف نسل‌ها، چنین بیان داشته است: در صورتی که عوامل مورد نظر در عنوان پژوهش، جسورانه و قاطعانه، شناسایی و ارزیابی نشوند و راهکارهای مناسب برای آنها به کار گرفته نشود، ترویج و تکریم فرهنگ ایثار و شهادت صرفاً جنبه شعاری و احساسی خواهد داشت.

محمد خسروی شکیب (۱۳۸۹) نیز در پژوهشی با عنوان «چگونه می‌توان فرهنگ ایثار و شهادت را در جامعه تعمیق بخشید؟» به این نتیجه رسیده است که گسترش ایثار و تفکر شهادت به عنوان ارزشی دینی و اخلاقی و متعلق به همه آحاد مردم، در کنار تقویت نظام تبلیغاتی جدید و موافق با نیاز مخاطب؛ همچنین تقویت الگوهای رفتاری و اعتماد و اعتنا به نظام آموزش و پرورش به عنوان نزدیک‌ترین و مؤثرترین دستگاه مسلط بر ذهن جوانان و نوجوانان، از مهمترین راه‌های تعمیق‌بخشی به فرهنگ ایثار و شهادت است.

سید علاء‌الدین شاهرخی (۱۳۸۹) نیز در پژوهش خود، «راه‌های تقویت فرهنگ ایثار و شهادت در بین دانشجویان و جوانان» را عبارت دانسته است از: ۱. توحید و خدامحوری؛ ۲. ولایت‌پذیری؛ ۳.

۱. مطالعه ساختار و ویژگی‌های اطلاعات و کاربرد فناوری برای سازمان‌دهی، ذخیره‌سازی، بازیابی و اشاعه آن است (کینن، ۱۳۷۸: ۸۹).

ایجاد تعهد اعتقادی و دینی؛ ۴. استفاده مناسب از فضای عمومی و دانشگاه؛ ۵. بهره‌برداری متعهدانه از رسانه‌های جمعی؛ ۶. جلوگیری از رواج ضد ارزش‌ها در جامعه؛ ۷. تعمیق فرهنگ عاشورا در بین دانشجویان و جوانان.

نورعلی عباس‌پور (۱۳۹۰) با تحلیل داده‌ها در تحقیقی با عنوان «بررسی و تبیین تأثیر مساجد بر شهادت‌طلبی، ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی» به این نتیجه رسیده است که بین حضور در مسجد و داشتن روحیه شهادت‌طلبی، بین حضور در مسجد و ایثارگری و بین حضور در مسجد و گرایش به ارزش‌های اسلامی، همبستگی و همخوانی وجود دارد.

جعفر مروجی (۱۳۹۱) در مقاله «تأثیر مساجد بر جامعه» مواردی را مطرح نموده است که مسجد در آنها نقش دارد؛ از جمله: ایجاد امنیت اجتماعی، کنترل درونی افراد، تقویت همبستگی اجتماعی، همنشینی، پناهگاهی در برابر گرفتاری‌ها و حوادث.

پیشینه پژوهش شامل تحقیقات متعددی بود که هر کدام به نحوی به بررسی ایثار و شهادت پرداخته‌اند. در این میان، پژوهش‌های آزاده شاهین و مظفر چشمه‌سهرابی، خسروی شکیب، شاهرخی، فهیمی، خاکزاد و زاهد غفاری و تا حدودی نورعلی عباس‌پور به پژوهش حاضر کمک کرد؛ اما تحقیق محمد فرهادی با وجود نتایج قابل توجه، فاقد سطح نظری قوی جامعه‌شناختی بود. در کل پژوهش‌های انجام‌شده نیز موردی یافت نشد که توانسته باشد رابطه مسجد و فرهنگ ایثار و شهادت را تبیین نماید و این، نشان از بدیع بودن موضوع پژوهش حاضر دارد.

چارچوب مفهومی

این پژوهش دربردارنده تحلیلی از شرایط موفقیت جامعه‌پذیری و پس از آن، الگوی مناسبی برای این فرایند در حوزه دین خواهد بود و از آنجا که مسجد یکی از نهادهای مهم جامعه‌پذیری در ایران است که مبلغ فرهنگ دینی است و از مؤلفه‌های این فرهنگ، شهادت‌طلبی، ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی در حوزه جهاد و دفاع است، در چارچوب مفهومی پژوهش از ادبیات اسلامی استفاده می‌شود.

در آیات و روایات زیادی در خصوص حضور فعال در مساجد، سخن گفته شده است. خداوند آیه ۱۸ از سوره توبه فرموده است: «مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز قیامت ایمان می‌آورند و نماز را بر پا می‌دارند و زکات را می‌پردازند و جز از خدا نمی‌ترسند. امید است چنین گروهی از هدایت‌یافتگان باشند». از تفسیر آیه، چنین استنباط می‌شود که حضور در مسجد از مصادیق مهم و اصلی عمارت و آباد نگه داشتن آن است؛ به گونه‌ای که بدون آن، مسجد، فاقد عمران و آبادی خواهد بود؛ از این رو، در روایات از مسجدی که مسلمانان آن را رها کرده‌اند و

در آن نماز نمی گزارند، به مسجد خراب تعبیر شده است. نکته مهمی که در بررسی کلمات قرآن، سنت حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و سلم) و بیانات پیشوایان دین مبین اسلام درباره مسجد، توجه انسان را به خود جلب می کند، تأکید و تشویق فوق العاده بر رفت و آمد به مساجد و انس گرفتن با خانه خداست؛ لذا به نظر می رسد که بین حضور در مساجد و مؤلفه های شهادت طلبی؛ همچون: تقوا، ایمان به خدا و خواندن نماز، رابطه وجود دارد.

همچنین خداوند در آیه ۱۹ سوره توبه می فرماید: «آیا سیراب ساختن حاجیان و آباد کردن مسجد الحرام را همانند [کار] کسی پنداشته اید که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و در راه خدا جهاد می کند، [نه این دو] نزد خدا یکسان نیستند و خدا بیدادگران را هدایت نخواهد کرد». آباد کردن مساجد که فعالیت و حضور در مساجد، جزء آن است، جهاد در راه خداست؛ بنابراین به نظر می رسد که بین حضور فعال در مساجد و آباد کردن آن و ایثار و جهاد در راه خدا رابطه وجود داشته باشد. پیامبر اکرم (ص) نیز فرموده است: «در مسجد، هر نشستی بجز برای سه چیز، بیهوده است: نماز خواندن، ذکر خدا گفتن و سؤال (و بحث) علمی» (مجلسی، ۱۰۳۷، ج ۸۳: ۳۷۰). از آنجا که حضور در مساجد برای خواندن نماز، ذکر خدا و مباحث علمی، بیشترین اهمیت را دارد و باعث گرایش به این مؤلفه ها می شود؛ به نظر می رسد که بین حضور در مساجد و مؤلفه های ارزش اسلامی، رابطه وجود داشته باشد.

سؤالات پژوهش

- حضور در مسجد چگونه بر گرایش به ارزش های اسلامی در بین جوانان استان ایلام تأثیر می گذارد؟
- حضور در مسجد چگونه بر افزایش روحیه شهادت طلبی در بین جوانان استان ایلام تأثیر می گذارد؟
- حضور در مسجد چگونه بر افزایش روحیه ایثارگری در بین جوانان استان ایلام تأثیر می گذارد؟

روش شناسی

تکنیک مورد استفاده در این پژوهش، مصاحبه عمیق و نحوه اجرای گروه های متمرکز^۱ به شرح ذیل بوده است: الف) تهیه دست نویس راهنما برای محقق به عنوان مدیر بحث، در مورد نحوه معرفی خود و شرکت کنندگان و نیز ارائه اطلاعات زمینه ای مثل نحوه شروع بحث و اطلاعات کلیدی مثل سؤالات اصلی؛ ب) هر جلسه در یک مسجد، برگزار شده و در هر جلسه، سعی شده

1. Focus groups

است که شرکت کنندگان در گروه‌ها از گروه‌های متفاوتی باشند؛ ج) جلسات گروهی در حدود یک و نیم تا دو ساعت به طول انجامیده و کل مصاحبه‌ها در طول یک هفته صورت گرفته است. در هر گروه، محقق، به عنوان مدیری هدایت کننده (تسهیلگر) حضور داشته و مطالب و مسائل را یادداشت و بحث‌های گروهی را با اجازه آنها ضبط می کرده است. وی پس از معرفی خود و مشارکت کنندگان به همدیگر، به بیان اطلاعات و طرح آزادی در بیان نظرات و نوبتی بودن بحث در گروه، پرداخته؛ سپس اطلاعات کلیدی یا سؤالات زمینه‌ای را مطرح کرده است. در مطالعه حاضر از نمونه گیری هدفمند استفاده شده است. در این شیوه، حجم نمونه از پیش، تعیین نمی شود و نمونه از طریق اشباع داده‌ها (تکرار داده‌ها) به دست می آید که در این پژوهش، با توجه به تکرار داده‌ها به ۳۰ نفر رسید. شیوه نمونه گیری نیز با توجه به ساختار نمونه، بر اساس معیارهای جمعیت شناختی؛ از جمله: سن، جنس، تحصیلات و گروه شغلی تعیین شد. ابزار گردآوری داده‌ها نیز مصاحبه متمرکز بود.

جدول شماره (۱). حجم نمونه کیفی بر اساس ویژگی‌های جمعیت شناختی

تعداد	جنسیت	گروه شغلی	تحصیلات	سن
۳	زن	دانش آموز	زیر دیپلم	زیر ۲۰ سال
۳	مرد			
۳	زن	دانشجو	دیپلم	۲۰-۲۹ سال
۳	مرد			
۳	زن	کارمند	لیسانس	۳۰-۳۹ سال
۳	مرد			
۳	زن	متخصص	فوق لیسانس به بالا	۴۰-۴۹ سال
۳	مرد			
۳	زن	کاسب	بی سواد	۵۰ به بالا
۳	مرد			

جدول شماره (۲). جزئیات مصاحبه گروه‌های متمرکز

محل برگزاری	تعداد	جنسیت	تاریخ برگزاری
مسجد	۷	زن	۱۳۹۲/۱۰/۰۵
	۸	مرد	۱۳۹۲/۱۰/۰۸
	۷	مرد	۱۳۹۲/۱۰/۰۹
	۸	زن	۱۳۹۲/۱۰/۱۲

اعتبار

در ارزیابی اعتبار و پایایی تحقیقات کیفی، اگرچه بر اصول پارادایمی حاکم بر تحقیقات، اتفاق نظر وجود دارد؛ ولی در ارزیابی عملی و به کارگیری مفاهیم مربوط به آن اتفاق نظری وجود ندارد (ایمان، ۱۳۸۸: ۱۷۷). در تحقیقات کیفی، وسیله اندازه گیری، خود محققان هستند؛ پس در اعتبار آنان نیز باید مهارت، دقت و صلاحیتشان در نظر گرفته شود (پاتن، ۲۰۰۲: ۱۹). «اعتبارسنجی توسط اعضا زمانی رخ می دهد که محقق، جهت دستیابی به قضاوت اعضا، نتایج میدانی را به آنان برگرداند. تحقیقی از اعتبار برخوردار است که اعضا توصیف محقق را انعکاس دنیای اجتماعی خود بدانند» (ایمان، ۱۳۸۸: ۱۸۱). جهت دسترسی به اعتماد مورد نیاز این پژوهش از ابزار اعتبارسنجی توسط اعضا یا مصاحبه شونده گان و تأیید کلیات یافته ها توسط آنان استفاده شد؛ به این صورت که در پایان، یافته ها در اختیار تمام مصاحبه شونده گان قرار گرفت و ۲۷ نفر از ۳۰ نفر مصاحبه شونده گان، یافته ها را کاملاً تأیید نمودند و ۳ نفر بی نظر بودند.

نحوه تجزیه و تحلیل داده ها^۲

جهت تجزیه و تحلیل داده ها از نظریه زمینه ای و استفاده از مراحل کدبندی باز، محوری و گزینشی، استفاده شد. نظریه زمینه ای در سال ۱۹۶۷ توسط گلیرز و اشتروس با انتشار کتاب «کشف نظریه زمینه ای»^۳ به جامعه علمی معرفی شد و مورد استقبال فراوان قرار گرفت. آنها معتقدند که نظریه زمینه ای، یک روش استقرایی است که از داده هایی که به طور منظم از پژوهش های اجتماعی به دست می آید، نظریه تولید می کند. محقق ترجیحاً با حوزه ای از مطالعه، شروع می کند و اجازه می دهد که نظریه به وسیله داده ها ظهور کند و خلق شود.

تحلیل داده ها بر اساس تکنیک مصاحبه متمرکز انجام گرفت که با شیوه های نظریه زمینه ای بسیار تناسب دارد. محقق در مصاحبه متمرکز، کنترل بیشتری روی ساخت داده ها دارد. ماهیت روش نظریه زمینه ای، انعطاف پذیری و کنترل ابزار تحلیلی و داده ها را ایجاب می کند؛ لذا تحلیل داده ها در چند مرحله انجام گرفت: ۱. مرور داده هایی چون: دست نویس محقق و یادداشت های در حین بحث و بازنویسی مطالب ضبط شده؛ ۲. کد گذاری (باز، محوری و گزینشی)؛ ۳. تفسیر داده ها. در مرحله کد گذاری باز، مفاهیم اولیه؛ سپس مقولات عمده مبتنی بر آنها شناسایی و خصوصیاتشان در داده ها کشف شد. دومین مرحله، کد گذاری محوری بود که فرایند اتصال مقوله ها به یکدیگر بر اساس خصوصیات آنها (زیر مقوله ها) انجام گرفت. سومین مرحله نیز کد گذاری گزینشی بود. این مرحله، یکی از دشوارترین مراحل بود که فرایند یکپارچه سازی و پالایش مقوله ها در جهت

1. Member Validation

2. Data Analysis

3. Discovery of Grounded Theory

تولید نظریه را به انجام رساند و در نهایت، ارتباط بین مقولات عمده بر اساس سه بعد شرایطی، تعاملی - فرایندی و پیامدی کدبندی شد. به وجود آمدن تنوع و اختلاف نظر در بحث‌های گروه‌ها باعث پیشرفت و باز شدن مسئله مورد نظر شد که از نقاط قوت این روش به حساب می‌آید.

یافته‌های پژوهش

این پژوهش بر اساس مصاحبه گروه‌های متمرکز با افراد نمونه، طبق نمونه‌گیری نظری انجام گرفت. در نهایت نیز با توجه به اشباع نظری داده‌ها مصاحبه متوقف شد و به تعداد ۳۰ نفر رسید. نمونه بر اساس معیارهایی چون: گروه شغلی، سن، تحصیلات و جنسیت، انتخاب شد و طی ۴ جلسه از آنان مصاحبه عمیق به عمل آمد. مصاحبه‌ها پس از ضبط و تبدیل به متن، بر اساس روش کیفی و مصاحبه گروه‌های متمرکز، کدبندی و تحلیل شدند؛ در نتیجه مقوله‌ها به صورت یک شبکه در ارتباط با هم قرار گرفتند و مرتبط گشتند. با استفاده از نظریه زمینه‌ای (GT) و با اجرای مراحل کدگذاری باز، محوری و گزینشی به ترتیب ۳۵ مفهوم اولیه، ۸ مقوله عمده و ۳ مقوله هسته نهایی از داده‌های کیفی استخراج شد که در جدول زیر آمده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره (۳). مفاهیم و مقوله‌های مستخرج از داده‌های کیفی مطالعه بر اساس روش نظریه زمینه‌ای

مفاهیم	مقوله‌های عمده	توضیحات	مقوله هسته
عوض شدن ارزش‌های اسلامی، کمرنگ شدن ارزش‌های دینی، کمرنگ شدن حضور در مسجد، بی‌حوصلگی مردم	تهاجم فرهنگی	این مقوله به هجوم به یک ملت با هدف از بین بردن اعتقادات و باورها و تضعیف ارزش‌های آن جامعه اشاره دارد.	کاهش حضور در مساجد
نقش بازیگران سینما، تقویت شبکه‌های دینی، زمان پخش برنامه‌های قرآنی، شبکه‌های قرآنی، ماهواره، موبایل، اینترنت، نرم‌افزارهای دینی	تبلیغات رسانه‌ای مسجد	این مقوله به تعاملاتی اشاره دارد که در جهت افزایش حضور در مسجد، نقش بسزایی را ایفا می‌کند.	افزایش حضور در مساجد
سخرانی ائمه جماعت	نقش ائمه	این مقوله به تعاملات و نقش هدفمند بودن سخرانی‌های	
نقش هیئت‌امانای مساجد	جماعت و مسئولان مساجد	ائمه مساجد در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، متناسب با نسل جدید می‌پردازد و به اخلاص و اعمال و رفتار مسئولان مسجد به عنوان الگو برای حاضرین در مسجد اشاره دارد.	
باز بودن مستمر مساجد	باز بودن مستمر مساجد	این مقوله به لزوم باز بودن مساجد به صورت مستمر برای انجام اعمال دینی و برنامه‌های فرهنگی اشاره دارد.	
کلاس‌های قرآنی مساجد، برنامه‌های فرهنگی مساجد، برنامه‌های علمی مساجد	افزایش دانش و آگاهی	این مقوله به اجرای برنامه‌های برگزار شده در مساجد اعم از کلاس‌های قرآنی، علمی و فرهنگی اشاره دارد.	
خودسازی، رفتار اسلامی، عمل‌گرایی، امر به معروف و نهی از منکر، نمازخواندن، قرآن خواندن، اخلاق اسلامی	ارزش‌های اسلامی	این مقوله به عنوان پیامد مثبت حضور در مسجد به آن دسته از ارزش‌ها اشاره می‌کند که در جامعه اسلامی اعتبار دارند و به لقاءالله سوق می‌دهند.	افزایش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی
بصیرت، از خودگذشتگی، جهاد در راه خدا، آخرت‌گرایی	ایثارگری	این مقوله با توجه به تعاملات انجام گرفته به عنوان پیامد مثبت حضور در مسجد، به افزایش حضور در مساجد اشاره دارد.	
نقش خود جنگ، ایمان به خدا، اخلاص، فداکاری، ارتباط با خدا، دعا و نیایش	شهادت‌طلبی	این مقوله نیز به عنوان پیامد حضور در مسجد با توجه به تقویت اخلاص و فداکاری، ارتباط عمیق با خدا و دعا، به نیایش در جهت رسیدن به رضای خدا و گذشتن از جان خویش برای لقاءالله اشاره دارد.	

تبلیغات رسانه‌ای مسجد

بر اساس یافته‌ها می‌توان گفت که تبلیغات رسانه‌ای، همچون تقویت شبکه‌های دینی می‌تواند

زمینه‌ساز تقویت تفکرات نسل امروز گردد. تهاجم فرهنگی و تبلیغات غرب در جهت تحمیل فرهنگ غربی، با زدودن اخلاق اسلامی و معنویات از افراد جامعه، زمینه بروز ناهنجاری‌های رفتاری بسیاری را بخصوص در نوجوانان و جوانان فراهم آورده است؛ چنانکه جوامع غربی از طریق ماهواره و گسترش شبکه‌های غیردینی، در صدد تضعیف ارزش‌های دینی، برآمده و با پخش فیلم‌های هدفمند، کانون خانواده‌ها را هدف قرار داده‌اند. در این راستا می‌بایست مکانیسمی طراحی کرد تا بتوان با ابزار رسانه، برنامه‌های قرآنی، گسترش شبکه‌های دینی، تهیه فیلم‌ها و مستندهای تلویزیونی، نرم‌افزارها و ... نقش حضور در مساجد را پررنگ‌تر کرد؛ البته متولیان امر مسجد، هیئت امنای مساجد، مسئولان مربوط، باز بودن مستمر مساجد، امام جماعت، برنامه‌های فرهنگی مساجد و ... نیز در این باره، می‌توانند نقش بسزایی را ایفا کنند و از یک طرف، برنامه‌های غربی که هدف آنها تضعیف روحیه حضور در مساجد است را رو به شکست ببرند و از طرف دیگر، روحیه شهادت‌طلبی، ایثار و جهاد در راه خدا را در افراد جامعه تقویت کنند. در این زمینه، یکی از افراد مورد مصاحبه چنین می‌گوید:

«استکبار جهانی الآن خیلی تأثیر گذاشته؛ مخصوصاً ماهواره‌ها، موبایل، اس ام اس، اینترنت، فیلم‌هایی که تو بازار هست، همه اینها وقت بچه‌ها رو گرفتن، ماهواره داره فوق‌العاده برنامه‌ریزی‌های گسترده‌ای رو انجام میده؛ به عنوان مثال، سر ساعت ۸ شب که همه دارن شام می‌خورن و همه خانواده‌ها دارن دور هم نشستن بهترین برنامه با بهترین کیفیت پخش می‌کنند. در مقابلش رسانه‌های ما با توجه به اهداف دشمنان ایران اسلامی، بایستی پیاد بحث‌های ضروری، بحث‌های قرآنی، جهاد، شهادت‌طلبی و ایثارگری رو تبلیغ کنه، بحث مسجد رو تبلیغ کنه».

ارزش‌های اسلامی

با توجه به یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها، حضور در مسجد و برنامه‌های مساجد، تأثیرات معنوی و درونی زیادی بر افراد جامعه می‌گذارد و منجر به تقویت فرهنگ اسلامی می‌شود. عبادت و خواندن نماز و قرآن در مسجد از شاخصه‌های دینی به شمار می‌رود که انسان را به خدا نزدیک می‌کند. ایمان به خدا و پرستش او، باعث تأثیرات فراوانی در قلب انسان می‌گردد. پرستش خدا ریشه استواری است که نه تنها حرکت دائمی انسان را به سوی کمال تضمین می‌کند؛ بلکه جلوی کج‌روی‌های فردی و گروهی را نیز می‌گیرد، انسان را به خدا می‌پیوندد و از پلیدی‌ها، بیدادگری‌ها، هوا و هوس‌ها و گرایش‌های بی‌ارزش و خودخواهی‌ها می‌رهاند و تسلیم خدا می‌گرداند؛ بر این اساس، فرد، مسئول اعمال خویش می‌باشد، در رفتار و کردارش تغییرات اساسی رخ می‌دهد و به خودسازی دست می‌زند. یکی از مصاحبه‌شوندگان اظهار داشت:

«الآن من و شما که جوان هستیم برویم مسجد، برخورد درست و حسابی رو می‌بینیم. بعضاً

رفتارهای نادرست هست؛ اما فرد مسجدی بر خوردش هم قابل تحسین است. می‌رویم یاد می‌گیریم و باعث جذبان می‌شود. زمان گذشته یکی از افراد خانواده کار می‌کرد و تمام بار مالی خانواده روی دوشش بود؛ ولی بقیه اعضای خانواده به خودسازی می‌پرداختند، پدر کار می‌کرد و فرزندان می‌رفتند مسجد یاد می‌گرفتند و بعد رفتند جبهه؛ اما الآن بایستی با برنامه‌ریزی در کارها همه‌شون بروند مسجد؛ البته الآن بیشتر دعا و روضه در مسجد به ما یاد می‌دهند».

ایثارگری

همزمان با تقویت روح و جسم فرد و نیز افزایش دانش و آگاهی او در زمینه علوم دینی، اعمال و رفتار او نیز تکامل می‌یابد و احساس بندگی و تضرع در برابر خدا و نیز احساس تعهد اجتماعی پیدا می‌کند و برای رضای خدا حاضر خواهد بود از جان و مال خویش بگذرد. اعتقاد و ایمان به آخرت و زندگانی جاوید و درک مفهوم آخرت‌گرایی بر این اساس استوار است که در انسان، حقیقتی وجود دارد که با متلاشی شدن بدن از بین نمی‌رود و کسانی که از جان می‌گذرند و جهاد می‌کنند به این حقیقت ایمان دارند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این باره چنین می‌گوید:

«همه برای جهاد در راه خدا می‌روند، خیلی از بچه‌ها می‌گویند اگر شهید شدیم که بالاترین مقام را داریم، اگر نشدیم که یک روحیه ایثارگری داشته‌ایم و در راه خدا ایثار کرده‌ایم».

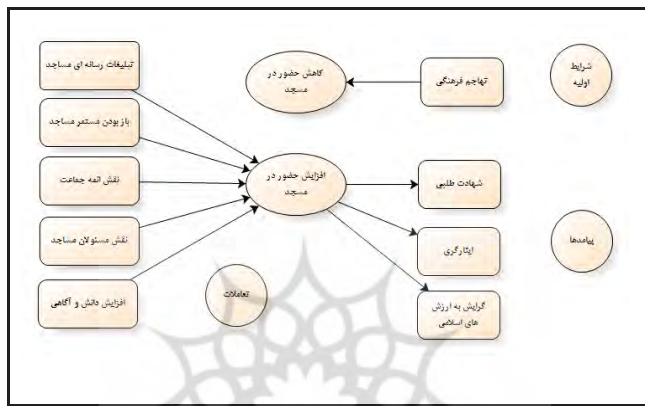
شهادت‌طلبی

شهادت به این معنی است که فردی فقط به خاطر رضای خدا از تمام هستی و نیستی این جهانی بگذرد. شهادت‌طلبی در وجود انسان‌هایی جوشش پیدا می‌کند که اعتقاد و ایمان بسیار قوی داشته باشند و این اعتقاد و ایمان از طریق مساجد، عبادت خالصانه به درگاه حق، نماز، ایمان به خدا، وحدت و یگانگی، اخلاص و فداکاری به دست خواهد آمد. شهادت، بالاترین مقام برای انسان است و حتی بالاتر از ایثار و از خودگذشتگی است؛ آنجا که فقط به خاطر رضای خدا از جان خویش می‌گذرد. بر اساس یافته‌های حاصل از مصاحبه، مساجد در تقویت روحیه شهادت‌طلبی بسیار مؤثر هستند. به نظر مصاحبه‌شوندگان، ایمان و اعتقاد قوی در انسان، در گرو حضور مستمر و فعال وی در مسجد است و از آنجا که مسجد، خانه خداست؛ عبادت در مسجد نیز عبادت در خانه خدا محسوب می‌شود. در مسجد، انسان‌ها از تمام مراتب و طبقات، کناره می‌گیرند. از آنجا که در دوران دفاع مقدس، همه شهدا از مسجد برخاستند و مسجد، مرکزی برای بسیج افراد و رفتن به جبهه بود، نشان می‌دهد که حضور در مسجد بر رشد اعتقادات و ایمان قلبی افراد تأثیر گذار است و روحیه شهادت‌طلبی را در انسان زنده می‌کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این باره می‌گوید:

«داخل مسجد که می‌رویم بیشتر برای نماز خواندن است نه برای مباحث علمی، مثلاً زمانی

پیامبر (ص) در مسجد، دو گروه را می‌بیند که نشسته‌اند: یک گروه دارند نماز می‌خوانند و یک گروه بحث علمی می‌کنند. پیامبر (ص) می‌روند پیش آن گروهی می‌نشینند که بحث علمی می‌کنند؛ همچنین افراد باید طوری رفتار کنند که در دو مکان مختلف، رفتارشان یکی باشد نه دو تا؛ در مسجد به طور دیگری؛ ولی در خیابان به طور دیگر. الحمدولله که بچه‌های مسجدی مخلص هستند».

شکل شماره (۱). نظریه زمینه‌ای رابطه مقولات و هسته‌ها

مقولات به دست آمده در فرایند ساخت نظریه زمینه‌ای، خط سیر وضعیت تأثیر تهاجم فرهنگی در کاهش حضور در مساجد و مقولات تبلیغات رسانه‌ای، باز بودن مستمر مساجد، نقش ائمه جماعت، نقش مسئولان مساجد و افزایش دانش و آگاهی دینی که منجر به افزایش حضور در مساجد و به تبع آن، افزایش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی را به دست می‌دهد. در شکل شماره ۱، تصویر مدل پارادایمیک ارتباط بین مقولات عمده بر اساس سه بعد شریاطی، تعاملی-فرایندی و پیامدی آمده است. مدل مذکور در قالب یک مدل نسبتاً انتزاعی، خط سیر رفتاری و اعتقادی را روایت می‌کند. فرایند و ارتباط منطقی و معنایی بین مقولات عمده و محوری بیانگر مقولات هسته نهایی است. بر اساس مقوله هسته که خود برگرفته و انتزاع شده از سایر مقولات عمده ارائه شده است، مصاحبه‌شوندگان، پیامدهای حضور در مسجد را بسیار مثبت ارزیابی کرده‌اند. آنها بر این باورند که حضور فعال در مساجد در جهت نیل به هدف نهایی انسان که کسب رضایت الهی است، بسیار مؤثر است. انسان در مسجد، خود را در برابر شریاطی قرار می‌دهد که در تعامل با این شریاط، عملکرد خود را در جهت خودسازی و تربیت و تعالی خویش تغییر می‌دهد. در این شریاط، شخص، خود را در برابر خداوند متعال می‌بیند و احساس تضرع و خشوع به وی دست می‌دهد. لازمه حضور در مسجد و قرارگیری در وضعیت مذکور، بسترسازی مناسب برای افراد در این زمینه است؛ اما همانطور که مدل فوق نشان می‌دهد، شریاطی بر افراد

حاکم است که مانع حضور آنها در مساجد می‌شود. این شرایط ناشی از تهاجم فرهنگی غرب علیه ایران است که به طبع، منطقه مورد مطالعه را نیز متأثر می‌سازد. برای مقابله با این شرایط - چنانکه مدل مذکور نشان می‌دهد - باید به تبلیغات رسانه‌ای، باز بودن مستمر مساجد، نقش مثبت ائمه جماعت، نقش مسئولان مساجد و نیز افزایش دانش و آگاهی، به صورت ویژه توجه کرد.

پاسخ به سؤالات پژوهش

شیوه طرح پرسش به این صورت بود که ابتدا مصاحبه‌گر، اطلاعات زمینه‌ای را در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار داد تا آنان را با سؤالات آشنا کند؛ سپس به عنوان مدیر جلسه، به طرح سؤالات باز که قابل فهم و متناسب با درک مصاحبه‌شوندگان بود، پرداخت و کم‌کم سؤالات اصلی را مطرح کرد.

سؤال اول پژوهش به شهادت‌طلبی اختصاص داشت؛ بر این اساس از مصاحبه‌شوندگان پرسیده شد که حضور در مسجد، چگونه و از چه طریقی بر افزایش روحیه شهادت‌طلبی تأثیر دارد؟ پاسخ مصاحبه‌شوندگان بدین شرح بود که ایمان افراد، با شرکت و حضور مداوم در مسجد، عبادت به درگاه حق و خواندن نماز، قوی‌تر و توجه آنها به دنیای مادی که فانی است، کمتر خواهد شد و سعی خواهند کرد هر آنچه را انجام می‌دهند برای خدا باشد. در تداوم عبادت، شخصی که عشق به خداوند پیدا کند تمایل خواهد داشت هر آنچه را که خداوند می‌پسندد انجام دهد و احکام الهی را در زندگی خویش پیاده کند. چنین شخصی به تعلقات دنیوی، دل نمی‌بندد و زندگی ساده را بر زندگی تجملاتی برمی‌گزیند و با الگوگیری از سنت پیامبر اکرم (ص) و قیام سیدالشهدا (ع) به سمت جهاد کشیده می‌شود؛ چراکه در قرآن بسیار بر جهاد در راه خدا تأکید شده است. حضرت سیدالشهدا (ع) بارزترین الگوی جهاد و از خودگذشتگی در راه خداست. کسی که به معاد و حسابرسی در جهان پس از مرگ اعتقاد دارد و بصیرت پیدا می‌کند، بهتر می‌بیند که مال و حتی جان خویش را قبل از اینکه خودبه‌خود از بین برود، در راه خدا عطا کند تا در جهان پس از مرگ از حسناتش بهره‌مند شود و با توجه به اینکه ولایت فقیه در جامعه اسلامی، رکن اساسی است و اطاعت از او، اطاعت از ولی خداست، بر خود واجب می‌داند که از ولایت فقیه اطاعت کند؛ بنابراین فرد شهادت‌طلب دارای ویژگی‌هایی چون: ایمان و اعتقاد قوی، عبادت، ساده‌زیستی و روحیه جهاد در راه خداست.

طرز تلقی مصاحبه‌شوندگان در ارتباط با حضور در مسجد این بود که تبلیغات رسانه‌ای غرب و به طور کلی، تهاجم فرهنگی که بر ضد جامعه اسلامی ایران انجام می‌گیرد، از عواملی است که حضور افراد را در مسجد کمرنگ کرده است. غرب با ابزارهای مدرن، در صدد تغییر ارزش‌ها، رفتارها و گرایش‌های فکری ملت ایران است؛ از جمله این ابزارها شبکه‌های ماهواره،

سایت‌های اینترنت، اعتیاد به موبایل و اس ام اس، بازی‌های رایانه‌ای و ... است. کشورهای غربی به دلیل آنکه خود، مادی‌گرا هستند و چیزی غیر از مادیات را قبول ندارند، در تلاش بسیاریند که تفکرات مادی‌گرایی، همچون: ارضای شهوات، مال‌اندوزی، ثروت و ... را نیز در بین ملت ایران ترویج دهند؛ به طور کلی، عوض شدن ارزش‌های اسلامی، کمرنگ شدن ارزش‌های دینی، کمرنگ شدن حضور مردم در مساجد و بی‌حوصلگی آنان، ناشی از تهاجم فرهنگی غرب است. مهمترین کار دشمن در تهاجم فرهنگی، گرفتن روحیه خودباوری و ایمان و اعتقاد از افراد جامعه است. دشمنان با ابزار فرهنگ می‌خواهند تفکر شهادت را از ذهن افراد جامعه اسلامی بزدايند. مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که مسئولان باید در مقابل این هجمه، بیشتر به فعالیت‌های انسجام‌دهنده و وحدت‌بخش در میان افراد جامعه اهمیت دهند و از طریق رسانه‌های ایران، واقعیت‌ها را به مردم انتقال دهند. افزایش شبکه‌های قرآنی، استفاده از نرم‌افزارهای قرآنی، افزایش دانش و آگاهی افراد در مساجد، تولید فیلم‌های سینمایی در خصوص مساجد و فرهنگ ایشان و شهادت، اخلاص مسئولان، سخنرانی‌های ائمه جماعت و باز بودن مستمر مساجد، از جمله عوامل مهمی است که می‌تواند در جهت تقویت حضور و فعالیت بیشتر در مساجد و به تبع آن، افزایش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری کمک‌کننده باشد.

سؤال دوم این بود که حضور در مسجد چگونه بر ایثارگری تأثیر می‌گذارد؟ مصاحبه‌شوندگان ابتدا در مورد ایثارگری توضیحاتی را ارائه دادند و ابعاد و ویژگی‌های آن را مشخص نمودند. از نگاه آنان ایثارگری به معنای جهاد، گذشتن از جان و مال خویش در راه رضای خدا، برتری ارزش‌های دینی و الهی بر منافع شخصی، مقدم داشتن دیگری بر خود و دگرخواهی و غلبه بر نفس خویش است. شخصی که در مسجد حضور مستمر دارد و از بیانات دینی و اسلامی سخنرانان و ائمه جماعت برخوردار می‌شود؛ نسبت به ارزش‌های اسلامی و الهی به شناخت عمیق‌تری می‌رسد. با توجه به اینکه غرب در جهت تغییر ارزش‌های اسلامی و تزریق ارزش‌های مادی و مادی‌گرایی، از طریق شبکه‌های ماهواره و ارتباطات مجازی در تلاش و تکاپوست، رسانه نیز می‌تواند بستر مناسبی را برای مخاطبان خود فراهم کند تا ارزش و اعتبار حضور در مساجد را دریابند و با استفاده از کارشناسان خود، زمینه جذب افراد؛ بخصوص جوانان را به مساجد فراهم آورد؛ در واقع تلویزیون می‌تواند با نگاهی به آیات و روایات دینی به ساخت برنامه‌های جذاب و فیلم‌های سینمایی پیردازد و نقش حضور در مساجد و فعالیت در آن را در افزایش روحیه ایثار و از خودگذشتگی، نوع‌دوستی، وطن‌دوستی و ... به افراد جامعه بنمایاند.

سؤال سوم این بود که حضور در مسجد چگونه بر گرایش به ارزش‌های اسلامی تأثیر می‌گذارد؟ به نظر مصاحبه‌شوندگان، ارزش‌های اسلامی بر مبنای ارزش‌های الهی بنا شده‌اند و هر انسان باایمانی، معتقد به آنهاست. هر جامعه‌ای مبتنی بر ارزش‌هایی است که فرهنگ آن جامعه را

تشکیل می‌دهد؛ به عبارت دیگر، هر جامعه‌ای بر پایهٔ اقتضائات خویش دارای ارزش‌های مختص به خود است که حرکت آن جامعه را به سوی یک آرمان اجتماعی سوق می‌دهد. ارزش‌های جامعه ما برگرفته از آموزه‌های مذهب شیعه هستند؛ به عنوان مثال، امر به معروف و نهی از منکر از ارزش‌هایی است که در جامعه ما وجود دارد و بر رعایت آن تأکید می‌شود. از ارزش‌های دیگر، می‌توان به نمازخواندن، قرآن‌خواندن، عمل‌گرایی، خودسازی و ... اشاره کرد که فرد با حضور در مسجد، بیشتر به آنها متمایل می‌شود. مسئولان بایستی با همت و تلاش و امر به معروف و نهی از منکر، مساجد را که پایگاه معنویت، تزکیه و هدایت هستند، پررونق گردانند و زمینهٔ حضور در آن را پیش از پیش فراهم سازند. حضور مستمر در مسجد و استفاده از فضای معنوی آن، ارتباط با روحانیت، توجه به ادعیه و بهره‌گیری از معارف اسلامی، می‌تواند باعث اتحاد و همدلی برای بهره‌گیری از رحمت الهی و سعادت شود؛ همچنین، خودسازی و ریاضت نفس که اسلام مردم را به آن، دعوت کرده است، از طریق حضور در مساجد تحقق می‌پذیرد.

نتیجه‌گیری

حاصل پژوهش، نشان می‌دهد که تهاجم فرهنگی از طریق ابزارهایی همچون: ماهواره، اینترنت، موبایل و ... باعث کمرنگ‌شدن ارزش‌های دینی و به تبع آن، کاهش حضور در مساجد گردیده است. در این راستا رسانه‌ها، ائمهٔ جماعت و مسئولان مساجد و ... می‌توانند باعث افزایش حضور افراد در مساجد شوند و در افزایش دانش و آگاهی دینی آنها از طریق تشویق به شرکت در کلاس‌ها و برنامه‌های علمی، فرهنگی و دینی مؤثر باشند. حضور در مساجد، علاوه بر تربیت درونی فرد، موجب تقویت روحیهٔ خودسازی، شهادت‌طلبی و ایثارگری و گرایش به رفتارهای اسلامی؛ همچون: امر به معروف و نهی از منکر، عبادت، جهاد در راه خدا، اخلاص، فداکاری، دعا و نیایش و ... می‌شود.

پیشنهاد‌های مربوط به یافته‌های پژوهش

- شبکه‌های سیما با تولید برنامه‌های مناسب می‌توانند نقش بسیار مهمی در جذب هر چه بیشتر افراد به مساجد و فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی داشته باشد.
- استفادهٔ فراوان از نرم‌افزارهای دینی در جهت انتشار آیات، روایات و احادیث مرتبط با حضور افراد در مساجد.
- باز بودن مستمر مساجد به عنوان راهبردی در جهت ترغیب افراد به حضور در آنجا.
- سخنرانی‌های هدفمند ائمهٔ مساجد و مسئولان مربوط متناسب با نیازهای روحی و روانی جوانان.
- متولیان و مسئولان مساجد بایستی دارای اخلاص در اعمال و رفتار خود باشند تا افراد، بالگوار قرار

- دادن آنان برای حضور در مساجد ترغیب شوند.
- افزایش دانش و آگاهی دینی و مذهبی مردم با دادن اطلاعات به آنها.
  - رفتار و برخورد مناسب مسئولان مساجد با مردم در جهت افزایش ارتباط آنها با مساجد.
  - برگزاری کلاس‌های علمی، هنری و تفریحی در مساجد برای پر کردن اوقات فراغت جوانان و نوجوانان.

پیشنادهایی برای پژوهش‌های آینده

- پیشنهاد می‌شود این طرح برای یک جمعیت خاص به صورت پانل اجرا شود تا تأثیر حضور در مساجد بر درونی کردن ارزش‌هایی چون شهادت‌طلبی و ایثارگری در افراد جامعه مشخص گردد.
- از آنجا که پژوهش حاضر به بررسی تأثیر نهادی به نام مسجد بر افزایش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی پرداخته است و نتایج آن نیز تأثیر مساجد در افزایش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری را نشان می‌دهد؛ لذا پژوهش‌های آتی باید به بررسی عوامل دیگری که باعث کاهش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری می‌شوند، بپردازند.
- از آنجا که تهاجم فرهنگی غرب علیه فرهنگ اسلامی، بر کاهش روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری در جوانان تأثیر بسزایی داشته است؛ لذا پژوهش‌های آتی باید در جهت ارائه راهبردهای خنثی‌ساز تهاجمات فرهنگی انجام شوند.

محدودیت‌های پژوهش

- از محدودیت‌های این پژوهش، علاوه بر محدودیت منابع و زمان، مقاومت نهادها و سازمان‌های مربوط برای ارائه آمارها و اطلاعات لازم به محققان بود؛ اما تلاش پژوهشگران، مانع از آسیب‌رسانی به تحقیق شد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- قرآن؛ (۱۳۶۷)، ترجمه الهی قمشاه، تهران: بنیاد نشر قرآن.
- احمدی، فریبا؛ (۱۳۸۷)، «عوامل و موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایشار و شهادت در جامعه»، مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایشار و شهادت، شماره ۴۹.
- امینی، ح؛ (۱۳۹۱)، «راهکارهای ترویج فرهنگ ایشار و شهادت»، بازیابی از سایت معاونت آموزش و پژوهش (مرکز مدیریت حوزه علمیه استان اصفهان): <http://www.mphe.org>
- ایمان، محمدتقی؛ (۱۳۸۸)، مبانی پارادایمی روش‌شناختی تحقیقات کمی و کیفی در علوم انسانی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوادی آملی، عبدالله؛ (۱۳۹۱)، مفاتیح الحیاه، قم: اسراء.
- خاکزاد، ملیحه و زاهد غفاری؛ (۱۳۸۷)، «بررسی و تبیین عوامل مؤثر در ترویج فرهنگ ایشار و شهادت در میان دانشجویان دانشگاه شاهد»، مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایشار و شهادت، ۳۸۱.
- شریعتی، علی؛ (۱۳۸۶)، حسین وارث آدم، تهران: قلم.
- شعاع احمدی، آذر؛ (۱۳۸۶)، «راهکارهای احیای فرهنگ ایشار و شهادت»، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایشار و شهادت، قم: دانشگاه اصول دین قم.
- فرزانه، عبدالحمید؛ (۱۳۸۷)، «جایگاه و اهمیت ایشار و شهادت در فرهنگ اسلامی»، مجموعه مقالات ایشار و شهادت، دسترسی در <http://navideshahed.com>
- فهیمی، محمدصادق؛ (۱۳۸۷)، «فرهنگ ایشار و شهادت و شاخصه‌های آن»، مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایشار و شهادت، ۵۳۹.
- کینن، ا؛ (۱۳۸۷)، فرهنگ فشرده کتابداری و اطلاع‌رسانی، ترجمه فاطمه اسدی گرگانی، تهران: کتابدار.
- مجلسی، محمدباقر؛ (۱۰۳۷)، بحار الانوار، ج ۸۳، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- میدی، رشیدالدین؛ (۱۳۳۹)، کشف الاسرار و عده الابرا، ج ۱، تهران: حکمت.

ب) انگلیسی

- Patten, M. L. (2002), *Proposing Empirical Research*, Los Angeles: Pyczak Publishing.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی